

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Over leven en werk van Paul Scholten: 'een recensie'
Slootweg, T.J.M.

Citation

Slootweg, T. J. M. (2023). Over leven en werk van Paul Scholten: 'een recensie'. *Radix*, 49(4), 360-370. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3728403>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3728403>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Over leven en werk van Paul Scholten 'Een recensie'

Timo Slootweg

Rogier Chorus

Om recht en gerechtigheid. Paul Scholten (1875-1946). Een biografie

Zutphen: Walburg Pers 2022

376 pagina's

ISBN 9789462499805

1. Inleiding

Met genoegen heb ik deze zomer de goede en prachtig geschreven biografie over Paul Scholten gelezen. Veel over zijn leven was al wel bekend en ontsloten, maar om deze gegevens nu bijeen te zien is een waardevol geschenk aan de lezer van zijn werk. Daarvoor zijn we Rogier Chorus onze dank verschuldigd. Jurist (rechter-plaatsvervanger) en hoogleraar Paul Scholten (1875-1946) wordt gezien als de grootste Nederlandse rechtsgeleerde van de vorige eeuw. Zijn gedachten over recht en rechtsvinding zijn in juridische kring nog altijd onderwerp van gesprek, al is de aandacht voor zijn rechtsleer tanende. Maar Scholten was ook kerkhervormer, verantwoordelijk voor de herstructurering van de NH-kerkorde. Daarnaast was hij een begaafd organisator, die zich inzette voor beter onderwijs en onder andere de Rechtshogeschool in Batavia opzette. Zijn rechtsgevoel bracht hem in oorlogstijd tot protest tegenover de bezetter. Maar ook voor de oorlog al verzette hij zich tegen de opkomst van het nationalisme en de totalitaire staat, die volgens hem overall en altijd samenleving en individu bedreigde. Scholten inspireerde veel van zijn

studenten die na de oorlog een rol speelden bij de zuivering van de ambtenarij en de rechterlijke macht en bij de wederopbouw. De politieke 'doorbraak' die erop gericht was een eind te maken aan de bestaande verzuiling en die uitmondde in de vorming van een brede politieke partij – de PvdA, werd mede door zijn invloed tot stand gebracht. Uit alle activiteiten die Scholten heeft ontplooid, zoekt Chorus in zijn biografie naar wat hem ten diepste tot dit alles bewoog. Zijn drijfveer was steeds het zoeken naar gerechtigheid in een wereld die geen harmonieuze eenheid vormt, maar 'gebroken' is. Het is goed te zien hoe deze uiteenlopende wapenfeiten bijeengebracht en met elkaar in verband geplaatst zijn. Wél ongelofelijk – juist gezien het postuur van Scholten en zijn enorme verdienste voor wetenschap en samenleving – dat we hier bijna 75 jaar op hebben moeten wachten!

In Radix is vaker aandacht besteed aan Scholtens werk, vooral – en dat is begrijpelijk gezien de doelstelling van dit tijdschrift – aan zijn rechtsfilosofische inzichten (Slootweg, 2012). Daarom zal mijn bespreking van de biografie vooral ingaan op hoe daarin juist deze dimensie

van zijn leven besproken wordt. De biografie van Chorus is een eerste 'integrale' poging daartoe. Het is 'een' biografie, zoals de auteur aangeeft met de ondertitel van zijn boek. De bedoeling van de biografie was niet een intellectuele biografie te schrijven, maar een helder overzicht van Scholtens leven – in de volle breedte. Een dergelijke opzet kent (met alle voordelen van dien) wél ook zijn beperkingen. Aan een aantal rechtsfilosofische artikelen van Scholten worden korte, maar adequate samenvattingen gewijd. Voor een dieper begrip van deze stukken en hun onderlinge samenhang dient de lezer deze echter zelf te bestuderen. Met name de bespreking van Scholtens verhouding tot het rationalisme in het recht en de betekenis van religie blijft nogal aan de oppervlakte. Omdat onduidelijkheid hierover in de weg heeft gestaan aan de doorwerking van zijn filosofie wil ik dat hieronder toelichten.

2. Scholtens polemieek met het rationalisme

Onder invloed van het rechtspositivisme is lange tijd gedacht dat alle recht in de wet gelegen was. De taak van de rechter was deze op logische en wetenschappelijke wijze 'toe te passen'. De beslissing van de rechter was eigenlijk een conclusie uit wet en feiten. Zijn persoon-zijn, diende hij buiten het proces van rechtsvinding te laten. Scholten bracht daar verandering in. Hij liet zien dat wet en feiten geen positieve gegevens waren maar slechts door de persoonlijke verantwoordelijkheid van de rechter heen, door zijn interpretatie en afweging van rechtsbronnen in het licht van de bijzondere situatie van het voorliggende

geval, betekenis kregen. De beslissing is daarmee van zedelijke aard: het is het daadwerkelijk onderscheiden van goed en kwaad. De rechter mag de persoonlijke verantwoordelijkheid voor zijn beslissing niet van zich afwentelen, op de vermeende maar illusoire gegevenheid van wet en feiten. "Zoekt in het recht de gerechtigheid. Gij zult die na vele overwegingen ten slotte in uw geweten moeten vinden. Aan de gewetensbeslissing hangt ten slotte het recht" (AD 134). De centrale plaats die Scholten toekende aan het geweten is cruciaal voor zijn rechtsleer. Dit geweten kan echter dwalen, meent Scholten. Voor Scholten kent de dwaling ten diepste religieuze oorsprong: de zonde heeft ons oordeelsvermogen aangetast, ook of juist in de zin dat het teveel aan de vermogens van de rede hecht en aldus de persoonlijke verantwoordelijkheid ontvlucht.

Er is bij Scholten niet, zoals bij de Romeinen, een geweten in natuurrechtelijke zin: een geweten uitgerust met absolute en onveranderlijke beginselen van goed en kwaad.¹ Hoewel het natuurrecht ná Luther zeker ook het protestantisme is binnengedrongen, wenst Scholten daar, zoals de biografie ook vermeldt, part noch deel aan te hebben. Scholten is steeds resoluut in zijn afwijzing daarvan. Natuurrecht is te positief: het is een zeker positivisme, al is het dan in ándere, 'deskundiger' vorm (DG 259 / VG 241). Omwille van de gerechtigheid dient het geweten zich aan de leidster van een hogere instantie gebonden te weten. Die instantie was voor hem niet een abstracte Idee, een principe of beginsel, maar een concrete persoon: de persoon van God in Christus

¹ Vgl. *Digesten* 1, 2.: "Het natuurrecht is datgene wat de natuur aan alle levende wezens heeft geleerd."

geopenbaard. De persoon van Christus heeft ons (in geweten) voor de persoon van de naaste geplaatst. Wij kunnen God niet kennen lós van de openbaring in de persoon Christus en de naaste in wie hij zich toont (*Mattheüs 25:40*). Buiten dit personalistisch perspectief op het recht - door natuurrecht of pantheïsme lósgemaakt en vervreemd van de persoonlijke relatie van ik en gij - kan dat eigenlijk geen recht genoemd worden. De ernst en 'geest' die onlosmakelijk met het recht verbonden zijn ontbreken dan. Gerechtigheid vinden we niet als wij ons niet laten gezeggen door de concrete persoon van de ander, die richting geeft aan het geweten. Het werkelijke leven treft ons slechts in de 'ontmoeting', zoals Scholten ook zelf ervaren heeft (60). Die ontmoeting doorbreekt voortdurend de abstraherende, 'juridische ontologie' (TS) van de begrippen en wetten die zij hanteert. Ook de jurist kan niet leven van brood alleen. "De mens leeft niet van brood alleen, maar van ieder woord dat klinkt uit de mond van God" (*Mattheüs 4:4*).

3. Letter en geest

"Niet van brood alleen." Hier betekent dit vooral: niet van de letter alleen. Bij rechtsvinding gaat het om de 'geest van de letter'; niet om de letter op zich. De geest van de wet kan weliswaar niet buiten onze geest, die van ons geweten, getroffen en gevonden worden. Dit geweten echter is niet onafhankelijk en natuurlijk, maar relatief. Het menselijk bestaan rust niet in zichzelf. Onze geest is ten diepste relatief aan de geest van Gods genade en gerechtigheid. Deze afhankelijkheid maakt aan alle zelfgenoegzaamheid een einde. "De letter doodt, de geest maakt levend!" Aldus Paulus in de Brief aan de Korintiërs (2 *Korinthe 3:6*), en Paul Scholten citeert

hem (AD 38). Wat bedoelt hij ten diepste? Ik volg het *Algemeen Deel* en Scholten's zorgvuldig opgezette betoog.

Bij rechtsvinding is de taal een cruciaal gegeven, stelt Scholten in paragraaf 10. Recht is een wijze van communiceren die zonder taal geen doorgang vindt. Door de taal vindt er een ordening plaats. Dat geldt ook voor het rechterlijk oordeel dat steeds in woorden wordt uitgedrukt. Het oordeel steunt op in woorden uitgedrukte en geformuleerde wetten. Het is de betekenis van deze formules die het begin vormt van iedere wetsverklaring. De wet is bindend zoals wij die naar spraakgebruik begrijpen. De woorden van de wet moeten scherp, kort en zuiver zijn. Wanneer die qua taal onduidelijk is, dan wordt die niet begrepen, noch onthouden en nagevolgd.

"Zo ergens, dan is in het recht het denken gebonden aan de taal en wel de taal van een bijzonder formule" (AD 37). Het denken kan en mag hier geen andere taal gebruiken, al is het gezag van de taal bij rechtsvinding niet onbegrensd. Scholten acht het van belang daarvan allereerst de grenzen aan te wijzen, maar bij nadere beschouwing doet hij nog iets meer. De genomen beslissing van de rechter zal altijd in termen van wet en feiten gemotiveerd moeten worden. Nader bezien echter impliceert de methodologische verantwoording van het proces van rechtsvinding een ander, *religieus* taalgebruik. Scholten bezigt die taal - 'de taal van de geest' - zelf ook; de grondslag van beslissing noopt hem daartoe.

Men heeft de taal, zo meent Scholten, een onjuiste, beslissende plaats toegewezen. Voor het oordeel zou de letter van de wet beslissend zijn, terwijl de uitleg van de wet slechts bij onduidelijkheid begint en toegestaan is; wanneer de

uitleg naar de letter onmogelijk is. Voor Scholten is dit in strijd met de methode van rechtsvinding alsook met het wezen van de taal. Rechtsvinding vraagt niet om de betekenis (op zich) van de wet vast te stellen, maar altijd in verband met een feitelijke verhouding in de werkelijkheid zélf, of in de gedachte van de wetgever. In relatie tot de voorliggende feiten kan een formulering die op zich duidelijk is tóch onduidelijk worden. Ook met het wezen van de taal is deze voorstelling in strijd. Van geen enkel woord dat gebruikt wordt in een wetsbepaling kan gezegd worden dat de daaraan beantwoordende voorstelling volkomen bepaald is. Het komt voor het recht niet op de woorden afzonderlijk aan (of op het bepaalde begrip achter die woorden), maar om de betekenis van de woorden in het grotere geheel van een zin, in het grotere verband met andere zinnen, in de bredere context van nog weer andere teksten. Rechtsvinding is het ene in verband met het andere te interpreteren. De woorden verwijzen naar het systeem van het recht, naar de historische context, naar het geestelijke en maatschappelijk leven van de tijd waarin die werden geuit. In hoeverre en in welke zin deze contexten moeten meewegen is niet vanzelfsprekend gegeven met de woorden van de formule. Daarmee treedt de geest van de rechter in het geding. Eerst in de beslissing worden deze vragen beantwoord.

4. Scholten in verhouding tot de Romeinen

Het is interessant te bestuderen hoe Scholten zich op dit punt tot de Romeinen verhoudt. De beslissing is bij hen de redelijke uitleg van de formule en de zin ervan. In de Digesten, een verzameling teksten van Romeinse juristen opgenomen

in het *Corpus Iuris Civilis*, vindt men dit inzicht: “De wetten kennen, dat is niet zich aan hun woorden houden, maar aan hun zin en doel” (Dig. 1.3.17). Letterknechterij en ‘misbruik van de wet’ (Lat. *fraus legis*) liggen steeds op de loer. De waarde van woorden te overschatten bedreigt de rechtsvinding: men tracht de strekking van de wet te ontduiken met een beroep op de letter van de wet. Daarmee wordt de zin ervan gedood. “In strijd met de wet handelt, wie datgene doet wat de wet verbiedt. De wet ontduikt echter, wie met behoud van de letter van de wet de strekking ervan omzeilt” (Dig. 1.3.29). Tóch bedoelt Scholten iets anders dan deze Romeinse juristen. Het verschil tussen hen is van essentieel belang voor een goed begrip van zijn rechtsleer.

Respect voor de wet op zich maakt haar evident absurd (AD 37). De letter leidt, indien die letterlijk en onredelijk toegepast wordt, tot absurde resultaten die niet met de zin of ‘geest van de wet’ verenigbaar zijn. Dergelijke absurditeiten zijn niet toegestaan; dat lijkt de onuitgesproken hoogste wet van het recht te zijn. Vandaar de nadruk op de zin of betekenis van de formule die ertoe dient absurditeiten uit te sluiten. Grondslag van dit rechtsbeginsel vinden we bij Aristoteles, naar wie we hier verwijzen om het verschil met Scholten te verduidelijken. Er moet minstens een redelijk verband zijn tussen de wet en de praktische toepassing daarvan in de concrete situatie van het geval. Eerst een zekere intellectuele eigenschap (meent men) zorgt voor dit gewenste logische of redelijke verband. Men bedoelt daarmee de deugd van de praktisch wijsheid of verstandigheid (Gr. *phronêsis*): het rationeel vermogen dat de mens volgens waar inzicht doet handelen, naar eigen beraad over wat

met betrekking tot de voorhanden situatie goed en rechtvaardig is (Aristoteles, 1999, VI 5 1140 a 25-1140b; 1141 b 9-1142 a 30). Door de werkzaamheid van deze rationele eigenschap kan de toepassing van de wet op eigenlijke wijze in overeenstemming zijn met de strekking daarvan. Neemt men deze redelijkheid en billijkheid niet in acht, dan vervalt men in absurditeiten die aan de rechtvaardigheid in de weg staan. In de toepassing moet de bedoeling van de wet tot uitdrukking komen: de toepassing moet inderdaad redelijk zijn, rekening houdend met de geest van de wet en de omstandigheden van het geval. 'Redelijkheid en billijkheid' vormen aldus een noodzakelijke correctie op of aanvulling bij de algemene of wettelijke rechtvaardigheid, waar deze in letterlijke en algemene zin tekort schiet (Aristoteles, 1999, V 4, 77).

De geest schijnt in overstemming met de rede die denken en zijn doortrekt; zoveel geldt althans voor de Romeinen, en ook de gevleugelde Paulinische frase over letter en geest is vaak zó uitgelegd. Onder invloed van het Griekse en Romeinse denken heeft men dat op bovenstaande redelijke wijze willen doen. Scholtens uitleg echter verschilt daarvan. Zijn uitleg sluit aan bij wat Paulus er oorspronkelijk mee bedoelde. Kijken we naar Paulus, bij wie (natuurlijk) de joodse wet in het geding was, dan valt op dat dit redelijk verband tussen wet en toepassing zó niet aanwezig is en tenminste ándere betekenis krijgt. Aan de redelijke vermogens van de mens in dienst van de rechtvaardigheid wordt

bij hem juist paal en perk gesteld. Het gaat te ver om hier uitgebreid in te gaan op de verhouding van de reformatie tot 'Aristoteles', maar de reformatoren braken met de scholastiek die gebaseerd was op diens metafysica en ethiek.² Scholten staat in deze reformatoische traditie. Een enkele opmerking over de geest bij Paulus moet volstaan om Scholtens verderstrekkende opvattingen te verhelderen.

Het recht is gefundeerd in het zedelijk oordeel, ook al wijkt het daar in zekere zin ook van af. Met de vereiste billijkheid verzet dit zedelijke zich tegen het rationalisme, want in het ethische brengt het verstandelijke nooit het ware. "Iedere poging goed en kwaad te scheiden langs verstandelijke weg faalt en moet falen" (DG 286 / VG 258). Rechtvaardigheid komt niet voort uit het eigenmachtig handelen van de mens. Het is het christendom dat Scholten tot zijn kritische verhouding tot de wet en de reikwijdte van onze verstandelijke vermogens inspireert. Bij Paulus vinden we de gedachte dat de slavernij in relatie tot de letter tot 'misbruik van de wet' voert.³ Zó is God niet gebonden aan zijn Thora. Het is de verdienste van de wet dat de mens daaraan de zonde leert kennen en ons ontvankelijk maakt voor de genade. Maar ook aan de heidenen (zij die de wet niet hebben) is dit geopenbaard. 'De geest die levend maakt' heeft niet de betekenis van de aristotelische redelijkheid nóch die van de wereldgeest bij Hegel: het is (daarentegen) de geest van Christus (Gr. *pneuma Christou*). Slechts in het geloof en vóór God worden wij gerechtvaardigd; niet door de werken

² Luther: "Wer [...] Christ sein will, der [...] steche seiner Vernunft die Augen aus." Martin Luther, GA V, p. 452.

³ Vgl. m.n. *Romeinen 7:11-12*.

der wet, nóch door onze eigenmachtige, redelijke toepassing daarvan.⁴ Tot de vreemde, geheel andere wijsheid van God kom je slechts als je door de geest geraakt bent. Scholten sluit hierbij aan. Het evangelie reikt ons geen wetten aan, maar moet bij de rechtsvinding tot de juiste inspiratie leiden. Het inspireert de persoon uit de persoonlijke relatie met Christus te leven (75). Niet uit eigen verstandelijke vermogens, door de 'prudente' toepassing van gegeven, algemene regels, maar door de waarheid van het Woord dat op hem toekomt leert een mens zijn situatie begrijpen. Omwille daarvan heeft God de wijsheid der wijzen en verstandigen tot dwaasheid gemaakt (1 *Korinthe* 19). Door Gods genade, die werkt in de wil van de mens is zijn geesteloosheid teniet gedaan. De redelijke rechter is daarom niet wijs. De wijze rechter zal (tenslotte) zijn wetenschappelijke deskundigheid, zijn redelijke beraad (Gr. *bouleusis*) en praktisch inzicht ondergeschikt maken aan de beslissing. Die beslissing neemt hij ten diepste in geweten, ten overstaan van de persoon van Christus, die zich achter iedere naaste verbergt. In die relatie van ik en gij ervaart hij de genade en rechtvaardiging, die tot liefde en gerechtigheid strekt.⁵

5. Personalisme

Het rationalisme in het recht is onhoudbaar, volgens Scholten. Daarom kritiseert hij ook het liberale dogma dat in recht en staatkunde de rede de enige leidsvrouw behoort te zijn. In staatkundige vragen ziet hij ethische en levensbeschouwelijke diepte. Dergelijke vragen worden niet door verstandelijke overwegingen alleen opgelost: "zij eisen een levenskeuze die een daad is van geloof, niet van redenering" (64). Waar het om de gewetensvraag gaat kan het rationeel beraad niet volstaan. Daarom staat bij Scholten niet het met rede begaafde individu, maar 'de persoon' centraal. Deze persoon ontplooit zich in de ik-gij verhouding ten opzichte van God. Hij speelt een beslissende rol bij de rechtsvorming door wetgever en rechter (191). Het recht van de gemeenschap eindigt bij de vrijheid van het persoonlijk geweten. Staat en volk zijn realiteiten, maar persoon mag zich er nooit aan overgeven, omdat een Ander reeds beslag op hem heeft gelegd (185). Daarom is de liefde tot de gemeenschap altijd relatief (287). Deze en andere inzichten, die sterk verbonden zijn met de theologische opvattingen van Scholten, zijn (op zichzelf bezien) steeds nogal moeilijk te plaatsen en begrijpen;

⁴ Vgl. Augustinus' uitleg van wat Paulus met 'geest' bedoelt. In zijn strijd tegen het pelagianisme kiest hij voor de weg van de genade: de mens heeft niet de vrijheid en het vermogen om buiten Gods hulp om het goede te doen. "Want de wet geeft juist doordat zij gebiedt, dreigt en niemand rechtvaardigt heel duidelijk aan dat de mens door Gods gave wordt gerechtvaardigd met de hulp van de Geest (...) dat wil zeggen: door het geloof waarmee wij in Christus geloven (Augustinus, 2002, p. 46)." Zie verder Karl Barth (1997, p. 94): "Geest' betekent bij Paulus niets anders dan de geldigheid en de macht van de door de zending van de zoon van God opgerichte genade voor degenen die aan hem geloven, op grond van het feit dat hij voor hen gestorven en opgestaan is."

⁵ Dat is niet de 'uitgebreide zelfliefde' die zich op het alter-ego betreft (de liefde van de Grieken), maar de gevende liefde, die uitgaat naar de ander, die niet (van nature en in essentie) is zoals ikzelf. Vgl. Aristoteles, 1999, IX 4 1166 a 1 – 1166 b 30.

de nogal teleurstellende receptie van zijn werk heeft dat ook wel duidelijk gemaakt. Door de religieuze grondslag ervan is de blijvende relevantie van zijn rechtsfilosofie niet duidelijk te onderscheiden geweest, zo toont ons de ontvangst en werkingsgeschiedenis van zijn oeuvre. Slechts ontdaan van de al te christelijke en niet-rationele dimensie van zijn werk zou dat nog interessant kunnen zijn, aldus de veelzeggende geloofsbelijdenis op de achterflap van een bundel die nog in 1996 over zijn werk verscheen ('De actualiteit van Paul Scholten'). Slechts op redelijke, bij voorkeur aristotelische wijze geïnterpreteerd en geseclariseerd, opgevat in de zin van het natuurrecht of als pleidooi voor de intellectuele deugd van de verstandigheid, kan zijn filosofie nog relevant blijven, zo meende men abusievelijk. Deze seculariserende interpretaties zijn in de wetenschappelijke literatuur over zijn werk wel reeds sterk bekritiseerd (zie de bundels 'Recht en persoon' (Hengstmengel en Slootweg (red.), 2013) en 'Rechtvaardigheid, persoon en creativiteit. Personalisme in recht en politiek' (Bouteligier en Slootweg (red.), 2020)).⁶ Maar ook deze biografie helpt er bij dergelijke misverstanden de wereld uit te helpen. Rechtsregels zijn niet in de door de rede te onderscheiden natuurlijke ordening der dingen terug te vinden. De gerechtigheid steunt niet op de rede van het natuurrecht, maar op wat van God uit aan de mens geopenbaard wordt (260-261). Ook voor het recht is 'Aristoteles' als duisternis voor het licht.

Tegen de achtergrond van Scholtens persoonlijke ontwikkelingsgang wordt het nóg duidelijker in welke andere, eigenlijke richting wij de relevantie van zijn werk moeten zoeken: die is gelegen in het Bijbelse en wijsgerige personalisme van zijn vriend Phillip Kohnstamm (1875-1951), waartoe ook Scholten zich bekende en dat hij ook bij Karl Barth (1886-1968) en anderen terugvond. De biografie is duidelijk hieromtrent. Opgevoed in de sfeer van vrijzinnig protestantisme, bekeerde Scholten zich aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog tot dit Bijbels personalisme.⁷ In die geest ook richtte hij in 1914 de Godsdienstig-Democratische Kring op, die streed voor democratisering van de samenleving, met personalisme als uitgangspunt. Heden ten dage staat deze stroming in Nederland weer in de volle belangstelling doordat de nieuwe politieke partij van Pieter Omtzigt (NSC) zich in haar beginselverklaring bij het mensbeeld van deze wijsgerige richting aansluit. Het personalisme, dat in het 'oude' CDA nauwelijks voet aan grond kreeg, is daarmee geheel terug van weggeweest, hetgeen ook de relevantie van Scholten nieuwe evidentie en betekenis verschaft. De bredere rechtsfilosofische relevantie van zijn werk is gelegen in de personalistische rechtsleer die hij ontwikkeld heeft en die juist in het jaar dat deze biografie verschijnt nieuwe staatkundige actualiteit en pregnantie verkrijgt.

De biografie zet er vooral toe aan Scholtens teksten zélf te lezen. Ook dient zijn lezer notie te nemen van de bestaande

⁶ Ik noem die hier omdat ze in de literatuurlijst van de biografie ontbreken.

⁷ "Ik stel mij op het standpunt, onlangs door Kohnstamm als dat van het Personalisme aangewezen [PS refereert aan Kohnstamms 'Persoonlijkheid en Idee']." (DG 286 / VG 258).

secundaire literatuur; verder dan Scholten doet, refereert die aan de intellectuele *Umwelt* waarbinnen zijn werk tot stand kon komen. Scholten verwijst o.a. naar Ebner, Jaspers, Brunner, Buber en Barth, maar hoe verhoudt hij zich precies tot hen en wat heeft hij bij hen gevonden? Op deze vragen geeft de biografie geen antwoord. De opzet daarvan is primair beschrijvend; niet analytisch van aard. Aldus geeft de biografie een prachtig beeld van Scholtens enorme invloed op talloze terreinen, en zijn gewetensvolle inzet voor het algemeen belang en voor recht en gerechtigheid. Personalisme was voor hem, zoveel wordt zeker duidelijk, niet slechts een ideologisch leerstuk: het impliceerde een persoonlijk geëngageerdheid van ín de wereld en op actieve wijze van het Woord te willen getuigen.

Maar over de precieze aard van het reformatorisch personalisme dat Scholten aanhing en hoe dat zich verhoudt tot de latere katholieke en natuurrechtelijke varianten daarvan, dient de lezer elders te zoeken. Welk persoonsbegrip houdt hij er precies op na en hoe verhoudt dat zich tot dat van andere, klassieke en hedendaagse denkers?⁸ Wat bedoelt hij precies met de geest en het geweten en welke nieuwe betekenis krijgen die in de bredere context van zijn werk? Ook nadere vragen over de ‘existentiële dialectiek’ in het proces van rechtsvinding, de beroemde ‘sprong van de beslissing’ (300) en hoe beide (dialectiek en sprong) zich verhouden tot de dialectiek bij m.n. Plato, Hegel en Kierkegaard worden hier niet verder uitgediept. Dat zijn evenwel dringende vragen, waarvan de antwoorden meer profiel kunnen

verschaffen aan zijn personalistische rechtsleer. Chorus vermeldt terecht dat mét Kohnstamm ook P.D. Chantepie de la Saussaye (1848-1920) van grote invloed is geweest op Scholten (62). Maar onvermeld blijft dat deze Chantepie en zijn echtgenote in Nederland de theologie van Kierkegaard bekend gemaakt hebben (Slootweg, 2022). Voor een goed begrip van de ‘sprong van de beslissing’ is dit echter een cruciaal gegeven. Het is niet aannemelijk dat Scholten de beroemde en beladen, door Kierkegaard gemunte metafoor van de sprong gebruikt zou hebben zónder daarmee (direct of indirect) aan de intuïties van deze grote Deense theoloog te refereren. Maar dan ligt het ook op weg van de lezer te trachten ‘Scholten’ via Kierkegaard verder te verhelderen.

6. Niet zweren bij het woord van de meester!

Een biografie herleidt het werk tot het leven en tracht het als uitdrukking daarvan te verstaan. Maar wil het werk daar eigenlijk niet juist van loskomen? Wordt niet minstens het grote werk gekenmerkt door hoe dat zijn maker overstijgt en dan een *eigen* leven gaat leiden? Het werk van Scholten roept belangrijke vragen op waarover ook deze uitstekende biografie geen uitsluitel geeft. Voor de lezer van zijn werk ligt daarin een opdracht besloten. Deze zal productief te werk moeten gaan bij de nadere interpretatie van (o.a.) zijn Bijbels personalisme en de wijziging en werking die hiervan uitgaat. In zijn werk zijn belangrijke verwijzingen te vinden naar bekende nationale en buitenlandse theologen en filosofen, in relatie waartoe

⁸ Vgl. Caputo, 1993, p. 238.

hij zich uiteenzet en zijn eigen positie ontwikkelt. Mede in oriëntatie daarop dienen we Scholtens opvattingen te reconstrueren en in te vullen, v erder dan dat hij dat zelf heeft willen en kunnen doen.

Met een dergelijke historiserende uitleg is hun betekenis echter nog niet uitputtend aangeduid. Want Scholtens teksten, inclusief de genoemde verwijzingen daarin, wijzen steeds ook vooruit, naar de contemporaine filosofie en de huidige politieke constellatie. Zij tonen een gericht-zijn dat noopt tot verder onderzoek, maar dat onmiskenbaar in de richting van het huidige, postmoderne denken wijst. Elders heb ik deze verwantschap geprobeerd inzichtelijk te maken, door verwijzingen naar o.a. Levinas en zijn personalistische hermeneutiek van de ándere mens. Langs deze weg moet duidelijker worden hoe de religieuze, Bijbels-personalistische dimensie van zijn werk ook buiten de sfeer van het geloof, in de (agnostische) context van het actuele wetenschapsfilosofische denken, en voor de huidige politieke constitutie van grote betekenis is of k n zijn.

Wat dit laatste betreft permitteer ik mij nog een enkele politiek-filosofische overdenking die zich vanuit ‘Scholten’ aan de hedendaagse lezer opdringt. Indien geen weerbare democratie kan bestaan zónder de bezieling van de democratische mens, hoe is de ziel van die mens dan idealiter geconstitueerd? Kan wellicht de persoon in de zin van het personalisme de democratie bewaren voor de despotie van de meerderheid en het democratisch conformisme die haar van binnenuit bedreigen?⁹ Welnu: inderdaad kent de

persoon een transcendente openheid naar de Ander, die zich tevens in het gelaat van iedere naaste toont. De persoon riskeert en constitueert zich in de dynamiek van relaties, om zo begin en einde (doel) van gemeenschap te kunnen zijn. Wat ‘men’ denkt over anderen is voor de persoon niet bepalend. Ingelijfd door traditie, gemeenschap of cultuur kan de mens niet meer openstaan voor de ontmoeting met de naaste. Daarom is voor de persoon geen bepaalde gemeenschapsvorm heilig. De staat bijvoorbeeld, of het volk, is niet ‘de gemeenschap der naasten.’ Omwille daarvan mag de persoon niet als ‘onderdeel’ van de gemeenschap gezien en behandeld worden en is hij principieel ‘bovengeschiedt’ in relatie daartoe. En om dezelfde reden kan hij niet van nature reeds een sociaal of politiek dier zijn. De mens is niet krachtens zijn rationele essentie aangelegd op enig gemeenschappelijk belang of *bonum commune*. Want ook d t zou zijn persoon-zijn compromitteren en de ware gemeenschap schaden. Impliceert een weerbare democratie niet juist een dergelijk personalistisch burgerschap?

7. Slot

Ik kom nu tot een besluit van deze recensie. Netalszijnleermeesterprofessor Houweling wilde Scholten dat zijn leerlingen in zijn spoor v erder zouden zoeken. De lezer van zijn werk wordt bemoedigd door wat hij in zijn colleges steeds heeft uitgedragen en in zijn afscheidsrede, in 1945, in de aula van de Oude Lutherse kerk aan de Singel te Amsterdam, nog eens wilde benadrukken. Niet het ‘*iurare in verba magistri*’ (het ‘zweren bij de woorden van de meester’)

⁹ Vgl. Slootweg, 2023.

werd bij hem geleerd, noch het ‘*autos epha*’ (‘hij heeft het zelf gezegd’).¹⁰ Voor wie zijn werk onderzoekt, ligt in dit woord van afscheid een belangrijke opdracht besloten: wie niet verder zoekt op de door hem ingeslagen weg en hem eert door zijn woord als het laatste en beslissende woord te nemen, eert hem eigenlijk onvoldoende. Want ‘de letter doodt en de geest maakt levend’. Het is te hopen dat de nieuwe biografie inspireert tot een dergelijke vernieuwende aandacht voor Scholtens rechtsleer en de bijzondere wijzing die daar voor de rechtsvinding van uitgaat.

Dr. T.J.M. (Timo) Slootweg is universitair hoofddocent rechtsfilosofie aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden. E t.j.m.slootweg@law.leidenuniv.nl

¹⁰ Vgl. DG 414/ VG I 500. Zie daarnaast ook Jan Wiarda, ‘Scholtens onderwijsmethode’, WPNR 106, nr. 5314, 1975, p. 595.

Literatuur

- Aristoteles** (1999). *Ethica*. (vert. en inl. C. Pannier en J. Verhaeghe). Groningen: Historische Uitgeverij.
- Augustinus, A.** (2002). *De geest en de letter*. (J. van Neer, A. Tigchelaar en I. Wisse, Inl. en Vert.). Kampen: Agora.
- Barth, K.** (1997). *De brief aan de Romeinen. Kort verklaard*, (A.A. Spijkerboer, Vert.), Kampen: Uitgeverij Kok.
- Bouteligier C. & Slootweg T.J.M. (Reds.)** (2020). *Rechtvaardigheid, persoon en creativiteit. Personalisme in recht en politiek*. Oud-Turnhout, België: Gompel&Svacina.
- Corpus Iuris Civilis II; Digesten 1-10** (2006). (J. Spruit, R. Feenstra en K.E.M. Bongenaar, Reds.), Walburg Pers, Sdu Juridische en Fiscale Uitgeverij.
- Caputo, J.** (1993). *Against Ethics. Contributions to a Poetics of Obligation with Constant Reference to Deconstruction*. Bloomington and Indianapolis: Indiana UP.
- Hengstmengel, B.D. & Slootweg, T.J.M. (Reds.)** (2013). *Recht en persoon. Verkenningen in de rechtstheologie van Paul Scholten*, Deventer: Akkermans & Hunink Uitgevers.
- Luther, M.** (1880-1910). Gesamtausgabe in 25 Bänden, hrsg. Von Johann G. Walch, Concordia Publishing House St. Louis, Band V.
- Slootweg, T.J.M.** (2014). Rechtsvinding. Paul Scholten en Karl Barth, *In de Waagschaal* 43(1): pp. 7-13.
- Scholten, P.** (1974). *Mr. C. Asser's Handleiding tot beoefening van het Nederlandse Burgerlijk Recht. Algemeen Deel* (1931). Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink. AD
- Scholten, P.** (1949). *Verzamelde Geschriften*. 4 delen. (G.J. Scholten, Y. Scholten en M.H. Bregstein, Reds.), Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink. VG
- Scholten, P.** (2010). *Dorsten naar gerechtigheid. Verzamelde geschriften*. (T.J.M. Slootweg, Red. en na-woord). Deventer: Kluwer. DG
- Slootweg, T.J.M.** (2012). Idee, Persoon en Ontmoeting bij Paul Scholten. *Radix* 38(1), 15-31.
- Slootweg, T.J.M.** (2017). *Uit de schaduw van de wet. Inleiding tot de esthetica van het recht*. Antwerpen: Garant.
- Slootweg, T.J.M.** (2021). Paul Scholten, in: Decock W. & Oosterhuis. J.W. (Eds.) *Great Christian Jurists in the Low Countries. Law and Christianity* (pp. 284-300). Cambridge: Cambridge University Press.
- Slootweg, T.J.M.** (2023). *Langs tragische einders: Verkenningen in de esthetica van moraal en recht*. Antwerpen / 's-Hertogenbosch: Gompel&Svacina.